

ANTIČKO STAKLO IZ SCUPI-a I OSTALI MAKEDONSKI NALAZI

IVAN MIKULČIĆ

Filosofski fakultet, Skopje

Na severnomakedonskim nalazištima — teritoriji današnje S.R. Makedonije — antičko staklo je malobrojno, ali ga srećemo u rasponu od preko 15 vekova. Uslovljeno određenim pojavama u ovom dugom vremenu, ono se pojavljivalo u intervalima kao pratilac kraćih epoha da bi ponovo potpuno nestajalo. U tim momentima zapažaju se veoma prisni kontakti sa Egejom i preko nje sa Istokom; pored brojnih manifestacija u materijalnom i duhovnom stvaralaštvu tih perioda, u masi importovanih predmeta iz Jonije i sa Levanta, javlja se i staklo.

Najveći broj ovih nalaza već je registriran u stručnoj literaturi, iako uvek krajnje oskudno. Jedan sveobuhvatni prikaz još nije dat. Na ovome mestu ne ulazimo u ovaj problem; pokušat ćemo samo kao uvod da u najkraćim crtama sastavimo pregled ovih nalaza, hronološkim redom. Tada će i cilj ovog rada — prikaz stakla iz Istočne nekropole Skupâ i njegova komparacija sa drugim makedonskim nalazima — dobiti jasniji okvir.

Najraniji nalazi stakla su perle tamno-plave i akvamarin boje u Budur-Čifliku kod Demir Kapije i iz Prilepa (grobovi iz perioda Ha B, X ili IX vek st. e).¹ Sledeći talas započinje na prelazu VII u VI vek: opet perle, od stakla ili paste i to višebojne (crna, mrka ili tamno-plava, sa belim ili žutim šarama ili »očima«), u Berancima (tumul »Visoi«, grob 28) i Radanji (par grobova). Tokom celog VI i delimično ranog V veka ove perle su česte: Trebenište (grobovi II—VII i 32), Beranci (»Crkvište«, grob 44), Openica, Babino, Čepigovo, Demir Kapija, Karaorman — Štip (sve grobni nalazi).² Krajem VI veka stižu i raskošne posudice od višebojnog stakla sa sirijsko-egipatske obale: amforisci i alabastroni u kneževskim grobovima Trebeništa, kao i jedan nalaz iz Struge.³ Posle ovoga sledi potpuni hijatus do kasnohelenističkog perioda.

Grobnice u steni makedonskog tipa, iz M. Varoši — Prilep, dale su perle od zelenkastog stakla (sredina II v. st. e.).⁴ Iz I veka st. e. i to verovatno sa kraja, potiču tri zanimljiva nalaza:

— Stobi, južna nekropola, grob 35 (sa kremacijom): alabastron od crnog stakla sa upečenim belim šarama; aleksandrijski (ili možda sirijski) rad, u poznatoj tehnici »emajliranja« (tab. I, A).⁵

— Čepigovo, antička *Styberra*: delovi rebraste zdele-tanjura, od raskošnog oniks-stakla. Svakako iz aleksandrijskih radionica (tab. I, B).⁶

— Demir Kapija, grob iz dvorišta bolnice (otkopan 1957 g.): 3 bočice od žućkastog stakla, sa izrazito loptastim telom i cilindričnim vratom bez profilacije usta. Možda južnoitalski proizvod.⁷

Sa ovim nalazima započinje ustvari talas stakla avgustovske epohe, potvrđen na nekropolama dvaju najvećih lokalnih centara, Stobâ⁸ i Skupâ. Međutim ako izuzmemo ove centre, sa drugih nalazišta tokom cele ranocarske epohe staklo potpuno nedostaje.

Tokom epohe Kasnog Carstva staklo je opet češće. Srećemo ga i u nizu bogatijih grobova, uglavnom iz 1. polovine IV veka. Ako opet izuzmemo staklo iz gradskih naselja — dosta brojno iz Stoba⁹ i u mnogo manjem obimu iz Herakleje i Skupa, to bi bili sledeći nalazi:

— Dobri Dol kod Skopja (2 *unguentaria* — fiole; 2. četvrtina IV veka);¹⁰ Dračevo—Skopje (2 veća vrča-*stammia* s jednom drškom — jedan sa fasetiranim osmougaoim telom; nekoliko *unguentaria*; sredina IV v.);¹¹ Zajas kod Kičeva (2 raskošne amfore, 2 tanjura, 1 fiola — sredina IV v.), Ohrid (fiole, amforisk, IV v.);¹² Živojno kod Bitolja (2 amforiska, 1. pol. IV v.; tab. VIII, A, B);¹³ nekropole kod sela Alinci, St. Lagovo i M. Varoš-Prilep (desetak vaza: *unguentaria*, pretežno sa modeliranim-četvrtastim telom, *stammion*; kasni III do sredine IV v.);¹⁴ Oreovec kod Prilepa (1 tanjur, *unguentaria* — sredina IV v.).¹⁵

Colonia Flavia Scupi po svome geografskom položaju izlazi iz okvira antičke Makedonije. To je južna periferija provincije Gornja Mezija. I po svome italском-iimskom uređenju razlikuje se od helenskog-makedonskog sveta. Ipak postoje brojni elementi koji je povezuju sa susednim helenskim jugom. Od ranije je već uočen znatan procenat žitelja Skupa poreklom sa Istoka, odnosno iz helenskog sveta.¹⁶ I pokretni arheološki materijal ukazuje na te veze, posebno iz najranijeg perioda Skupa, pre osnivanja kolonije. Ovaj potiče uglavnom sa Istočne nekropole.

Iskopavanjima u 1970 g. prvi put je potvrđeno postojanje ove nekropole. Fiksiran je njen obim i uhvaćena dva jezgra-začetci iz kojih se razvila ova nekropola. Prema nizu osobenosti možemo govoriti o njoj kao o ranoj nekropoli peregrina, i to autohtonih i stranih odvojeni jedni od drugih.

Grobovi autohtonih su skoro redovno datirani novcem, takođe i lucernama. Uz to, oni imaju veoma tipične forme grobne arhitekture, koje proživljavaju izraziti razvoj od vremena Avgusta pa do Severâ (u početku manje ovalne jame, zatim četvrtaste jame sa opaljenim stranama; zatim pojava velikih pravougljih jama etažnog tipa i silno nagorelih strana, kod kojih se razvija unutrašnji poklopac a zatim dvoslivni krov od tegula nad donjim etažom. Od vremena Hadriana pada pojava prvih zidanih grobova sa skeletnim ukopom; u vreme Severâ — deformisanje etažnog tipa jama i njihovo potpuno menjanje).

U ovoj skupini 24 groba je dalo staklo — ukupno 56 vaza; osim 2 izuzetka (iz IV veka), svi ostali komadi pripadaju vremenu od Avgusta do ranog III veka. Mogućnost njihovog finijeg datiranja unutar toga vremena i istovremeno praćenje različitih varijanti istog oblika i tipa vaza pretstavlja ustvari i osnovnu vrednost ovih nalaza.

Nasuprot ovoj skupini, među grobovima stranaca samo su 4 sadržavala staklo (br. 14, 24, 28, 98). Od njih, u tri groba je staklo gorelo na lomači, deformisano je i rasprskano.

Odabrali smo 19 grobnih celina sa staklom, koje mogu precizno da se datiraju, a u kojima su forme vaza sačuvane u celini. Dat ćemo sažeti kataloški pregled ovih vaza, sa napomenom o tipu groba i ostalim nalazima u svakoj celini. Redosled je uslovljen hronologijom.

Grob 110 sa kremacijom. Velika pravougaona jama etažnog tipa sa jako opaljenim stranama (2,50 × 1,40 m, na 0,40—1,00—1,30 m).

Staklo: — *unguentarium* od zelenkastog stakla, debljih zidova, sa veoma jakom iridacijom. Zdepasta forma: kruškoliko telo sa velikim ravnim dnom, jasno odeljen od cilindričnog vrata; obod usta izvučen van i koso nadole, rub stakla preklopljen gore unutra. H-123, R-52 mm. Inv. 210 (tab. I).

Još tri *unguentaria*, identični prvome; inv. 211 (tab. I), 213, 214.

Unguentarium veliki, masivno rađen od svetlo-zelenog stakla. Telo poluloptasto, dno veliko i ravno. Vrat cilindričan i jako krupan, oštro odeljen od tela. Obod uzan i horizontalno izvučen, rub stakla podvijen gore unutra. H-154, R-94 mm; inv. 215 (tab. I).

Unguentarium od bledeg plavo-zelenkastog stakla, nežne izrade i tankih zidova. Jako vitka forma: malo konično telo sa blago utisnutim dnom, neprimetno prelazi u dugi vrat; ovaj se gore blago proširuje i lomi u uzani obod usta, izvučen van. Rub stakla uvijen nagore i unutra u smotuljak. H-105, R-29 mm; inv. 212 (tab. I).

Unguentarium od žućkastog stakla, nežne izrade, malen. Veoma vitka forma: malo konično telo blago prelazi u dugi cilindrični vrat. Nepotpun. Inv. 216.

Ostali nalazi: 3 glinene vaze (2 vrča, 1 *patara*); železni vrh koplja, 4 žel. klinca; 2 lucerne (rani italjski tip, vreme Avgusta); 1 rimska moneta (Oktavijan Avgust — monetalis: *Maecilius Tullus*).

Datiranje: poslednja decenija I v. st. e. — sami početak I veka n. e.

Grob 24 sa kremacijom. Plitka ovalna jama, pokrivena dvoslivnim krovom od tegula.

Staklo: — ampula od bledeg plavo-zelenkastog stakla, nežne izrade. Telo je sa bočnih strana splošteno, dno jedva naznačeno — posudica nije mogla stajati. Obod usta naglašen, izvučen van, rub stakla preklopljen unutra. H-62, trbuh 28 × 17 mm; inv. 36 (tab. II).

Minijaturna ampula od pastoznog stakla beličaste boje, sa jakom belom iridacijom. Telo modelovano u oblik kocke, vrat kratak, rub stakla uvučen. H-26, R-12 mm; inv. 37 (tab. II).

Minijaturni amforisk od mlečno-belog stakla, sa jakom iridacijom. Drške od istog stakla. Izlomljen, nije rekonstruiran; inv. 38.

Ostali nalazi: 2 ukrasne igle od kosti, zlatna aplikacija; 2 vaze (vrča); lucerna (italjski tip, I vek); 7 žel. klinaca; rimska moneta (Klaudije I).

Datiranje: sredina I veka.

Grob 122 sa kremacijom. Nepravilna ovalna jama u začetku etažnog tipa, sa nagorelim stranama.

Staklo: — *unguentarium* od gustog zelenkastog stakla, grube izrade, nepravilno modeliran. Forma tubulara: telo visoko i uzano, kruškoliko; vrat skoro iste debljine, pri korenu natečen, stešnjivanjem odeljen od tela; gore se levkasto širi u obod, koji je asimetrično izvučen. H-122, R-26 mm; inv. 264 (tab. II).

Ostali nalazi: grubi lonac predrimskog tipa, rađen rukom; bronzani okov od drvene kasete, 3 žel. klinca.

Datiranje: početak — rani I vek.

Grob 121 sa kremacijom. Četvrtasta jama sa opaljenim stranama.

Staklo: — *unguentarium* od slabog stakla zelenkaste boje, puno mehurića. Telo konično i uzano, zvonasto ulubljeno, dno ravno. Vrat cilindričan, u korenu naglašeno odeljen od tela. Obod uzan, izvučen, rub stakla podvijen unutra. H-87, R-32 mm; inv. 259 (tab. II).

Unguentarium od istog stakla, sličnog tipa kao prethodni. Deformisan prilikom modeliranja, staklo končasto istezano. Telo obuhvata po polovinu ukupne visine, neprimetno prelazi u vrat. H-95, R-31 mm; inv. 260 (tab. II).

Unguentarium od boljeg stakla, tamne zelenkaste boje. Telo malo, konično i ulubljeno, sa naglašenim ramenima koja oštro odvajaju vrat. Vrat je visok, gore se blago širi u konični obod usta. H-113, R-35 mm; inv. 261 (tab. II).

Ostali nalazi: glinena vaza (siva latenoidna ojnohoa); bronzana piksida sa poklopcem, 3 bronzane alke od pojasa, 9 žel. klinaca, 1 makedonska moneta (Neron).

Datiranje: sredina I veka.

Grob 124 sa kremacijom. Četvrtasta jama sa opaljenim zidovima.

Staklo: — *unguentarium* veći, od gustog zelenog stakla, sjajno, debelih zidova. Telo jako široko i poluloptasto, sa velikim ravnim dnom. Vrat cilindričan, visok, jasno odeljen; gore sa uzanim izvučenim obodom usta; rub stakla preklopljen gore i unutra. H-135, R-66 mm; inv. 269 (tab. II).

Unguentarium mali, od svetlo-zelenkastog stakla, istezanog ugore. Telo malo i konično, sa naglašenim ramenom. Vrat cilindričan, gore levkasto prelazi u široki obod usta. H-81, R-29 mm; inv. 270 (tab. II).

Ostali nalazi: lucerna (rani Firma-tip); vaza, žel. klinci (17 većih i 35 malih za potkiv obuće).

Datiranje: Flavijci.

Grob 148 sa kremacijom. Četvrtasta velika jama etažnog tipa, sa opaljenim stranama. Nad donjim etažom složen dvoslivni krov od tegula.

Staklo: — *unguentarium* od zelenog stakla, debelih zidova, sa veoma debelom iridacijom. Zdepasta forma: kruškoliko telo sa ravnim dnom jasno odeljeno od cilindričnog vrata. Obod usta izvučen van i udole, rub stakla preklopljen gore unutra. H-120, R-49 mm; inv. 355 (tab. II).

Ostali nalazi: 2 žel. klinca.

Datiranje: puni-odmakli I vek (konstrukcija groba i grupa).

Grob 14 sa kremacijom. Prosta, plitka kružna jama, delimično pokrivena komadima od tegula.

Staklo: — izlomljena čaša tankih zidova, od bledog zelenog stakla. Poluloptasta, sa blago izvišenim obodom usta koji je zadebljan. R-88 mm; inv. 26 (tab. IV).

Ostali nalazi: 2 patere.

Datiranje: oko sredine I veka.

Grob 102 sa kremacijom. Četvrtasta jama sa opaljenim zidovima, sa dvoslivnim krovom od tegula nad dnom.

Staklo: — mala čaša od zelenkastog stakla, veoma tankih zidova. Po formi identična čaši iz groba 14. Prstenasta noga nalepljena na dno. Izlomljena, nije rekonstruirana. Inv. 202.

Ostali nalazi: *lucerna* (kasnohelenistički tip, orijentalna); 14 žel. klinaca; rimska moneta (Kaligula).

Datiranje: 1. polovina — sredina I veka.

Grob 168 sa kremacijom. Četvrtasta jama etažnog tipa, sa jako nagorelim zidovima (2,48 × 1,30 m, na v 0,41—1,17—1,35 m). Nad donjim etažom dvoslivni krov od tegula i imbrices.

Staklo: — *unguentarium* od zelenkastog stakla dobrog kvaliteta. Vitka forma: dno veliko i blago utisnuto, malo konično telo blago prelazi u dugi cilindrični vrat. Obod usta širok, izvučen van, rub stakla smotan gore i unutra. H-109, R-45 mm (tab. III).

Pehar od sasvim bledog plavičastog stakla, jako tankih zidova. Dno blago utisnuto. Telo blago trbušasto, sa 4 strane utisnute duge i duboke partije koje oštro ocrtavaju zvonasti vrat. Ovaj se širi u jedva naznačeni rub usta, koji je nešto zadebljan. H-120, R-71 mm (tab. III).

Vrč (*prochus*) od bledog plavo-zelenkastog stakla, tankih zidova. Dno malo i blago utisnuto, telo loptasto; vrat kratak, blago se sužava nagore i oštro lomi u široki, vodoravno izvučeni obod usta. Rub oboda zadebljan. Trakasta drška sa širokim korenem nalepljena, na gornjem kraju pravi ukrasnu petlju (nabor). H-125, R-101 mm (tab. III).

Prochus od istog stakla, identičan prethodnome. Jedino mu je telo spoštenije, dno veće i dublje uvučeno, vrat i drška duži i vitkiji, petlja na dršci veća. H-119, R-103 mm (tab. III).

Ostali nalazi: keramični *unguentarium*, *lucerna* (italski tip, I vek); ukrasna igla i gravirani diskovi od kosti; brojni bronzani okovi, aplikacije i mehanizam brave za drvenu toaletnu kutiju, sa dugom pletenom gajtanastom drškom; rimska moneta (Domicijan).

Datiranje: poslednja četvrtina I veka.

Grob 125 sa kremacijom. Velika četvrtasta jama etažnog tipa, sa nagorelim zidovima.

Staklo: — pehar od bledog žuto-zelenkastog stakla, veoma tankih zidova, nežne izrade. Dno ravno i blago utisnuto. Telo slabo trbušasto, sa 4 strane utisnuta duboka i dugačka udubljenja. Obod usta uzan, zvonasto izvučen, zadebljan. H-116, R-70 mm; inv. 285 (tab. VII).

Ostali nalazi: bronzana lampa, bronzana ukrasna alka; igla od kosti; zlatna aplikacija: 4 glinene vaze (među njima i 1 *frityllus* za bacanje kockica; *lucerna*; 24 žel. klinaca; 2 monete (Domicijan).

Grob 137. Prostrana četvrtasta grobnica, zidana od opeka (2,20 × 0,76 m, na V 1,25—2,05 m), sa skeletnim ukopom (žena).

Staklo: — *aribalos* od bledog plavkastog stakla, veoma tankih zidova. Loptasto telo bez noge neprimetno prelazi u nizak vrat, ovaj u široki obod usta, izvučen horizontalno. Drške nalepljene. H-42, R-34 mm; inv. 378 (tab. IV).

Amforisk od istog stakla, iste nežne izrade, sasvim blizak i po formi gornjem aribalu, no izduženiji: duži vrat, jajasto telo, dodata pločasta noga. Drške je povezivao lančić od 7 alki, izvučenih od staklene niti (1 alka i 1 drška odlomljeni). H-57, R-30 mm; inv. 379 (tab. IV).

Amforisk od tamno žutog stakla, kalupljen od 2 pole. Telo jajasto, sa oštrim horizontalnim rebrima. Vrat gladak, levkasto se širi u obod usta. Drške od tamno-plavog stakla, nalepljene. H-83, R-39 mm; inv. 382 (tab. IV).

Alabastron — ampula od finog stakla zatvorene smeđe boje, kalupljen od 2 pole. Telo u obliku izduženog tropskog ploda sa sitno nabranom površinom (kedrov orah?). Vrat kratak, obod usta izvučen i zadebljan. H-74 mm; inv. 377 (tab. IV).

Alabastron identičan prethodnom, kalupljen od nešto svetlijeg (žuto-smeđeg) stakla. Forma malo vitkija — vrat je izduženiji i odeljen od tela. H-75 mm; inv. 376 (tab. IV).

Unguentarium od slabijeg, pastoznog stakla zelene boje sa jako debelom iridacijom. Telo zvonasto prošireno i to neobičajeno mnogo, dno kalotasto uvučeno veoma duboko — do pod koren vrata, zatvarajući skoro celu šupljinu tela. Telo postepeno prelazi u cilindrični vrat, obod usta je horizontalno izvučen, rub stakla preklopljen gore unutra. H-88, R-80 mm; inv. 375 (tab. V).

Unguentarium od dobrog, svetlo-zelenog stakla, debelih zidova. Krupna masivna forma: telo poluloptasto, dno ravno. Visok i debeo cilindrični vrat odeljen od tela, oštro se lomi u obod usta, koji je izvučen van i koso dole. Rub stakla preklopljen gore unutra. H-137, R-75 mm; inv. 371 (tab. V).

Unguentarium od dobrog zelenog stakla, debelih zidova. Zdepasti, a forma: telo kruškoliko-konično, dno ravno; cilindrični vrat oštro odeljen u korenu, lomi se u obod usta; ovaj je izvučen van i koso udole. Rub stakla preklopljen gore unutra. H-121, R-49 mm; inv. 372 (tab. V).

Unguentarium od zelenog stakla slabijeg kvaliteta, debelih zidova, silno iridira. Po obliku identičan prethodnom. H-120 mm; inv. 370.

Unguentarium od kvalitetnog stakla blede zelenkasto-plave boje. Forma izrazito vitka: malo kalotasto-konično telo se ravnim, blago utisnutim dnom; veoma dugi cilindrični vrat koji se blago proširuje na gore. Obod usta uzan, oštro prelomljen van i nešto udole, rub stakla savijen gore unutra. H-126, R-37 mm; inv. 380 (tab. V).

4 *unguentaria* od istog stakla, nežne izrade, identične forme; inv. 369 A-D.

Unguentarium od istog stakla, debelih zidova i slične vitke forme: malo zvonasto telo sa ravnim dnom; dugi cilindrični vrat pri korenu malo natečen a ispod toga stešnjen — jasno odeljen od tela; gore prelazi u levkasto rašireni vrat. H-114, R-35 mm; inv. 322 (tab. V).

Unguentarium od finog stakla, blede plavičasto-sive boje, tankih zidova, elegantne forme. Dno je malo i ravno, telo kruškoliko zaobljeno i neprimetno prelazi u visoki vrat. Ovaj se gore blago širi i oštro lomi u zabni obod usta. Obod izvučen van i koso udole, rub stakla podvrnut unutra. H-105, R-35 mm; inv. 393 (tab. V).

Unguentarium od retkog šupljikavog stakla zelenkaste boje, končasto izestanog, nepravilno modeliran. Forma tubulara: uzano i dugo mešasto telo neprimetno produžava u široki vrat. Obod usta oštro odeljen, uzan, izvučen van, rub stakla preklopljen gore unutra. H-107, R-30 mm; inv. 374 (tab. V).

Ostali nalazi: derdan od privesaka na alkama (od više vrsta minerala, gorskog kristala, fajans, kost, staklo, kauri, morski puž, jantara); krupna okrugla perla od višebojnog stakla u mozaik-tehnici (oko smeđeg jezgra složeni štapići od belog, žutog, crvenog i crnog stakla; tab. IV); duga staklena igla (tab. IV); pogrebni prsten od jantara sa glavom Atisa; velika kauri-školjka; lucerna.

Datiranje: u nedostatku monete tu je najmerodavnija i možda još preciznija lucerna. Ova pripada italском tipu — *Bildlampe*, varijanta sa oblim kljunom bez bočnih voluta, sa duboko utisnutim diskom koji nosi reljefnu pretstavu (zec u kupusu) i neukrašenim ramenom oko diska. Ova uprosćena varijanta je najčešća tokom 2 i 3 četvrtine I veka.¹⁸ Ima analogije i među 12 lucerni ove varijante sa ove nekropole, sve datirane u I vek. Natpis na dnu (*Munares*) je povezuje sa lucernom iste radionice iz groba 143, datiran novcem Domicijana. Neposredno do groba 137 ukopan je grob 100-a, datiran isto novcem Domicijana; dao je lampu iste varijante, a reljefna pretstava obrađena je u istom specifičnom maniru kao i naša; potiču svakako iz istog centra i istog vremena. Ipak, grobna konstrukcija i skeletni ukop upućuju na vreme Hadrijana, kada se na ovoj nekropoli javljaju prvi sigurno datirani skeletni ukopi; a to potpuno odgovara i poznatim promenama na početku vladavine Hadrijana.¹⁹ Zbog značaja materijala iz groba 137 i opreznosti možemo postaviti širi okvir datiranja — od Domicijana do početka vladavine Hadrijana.

Grob 81 sa skeletnim ukopom. Zidana grobnica od opeka sa malterom za jednu osobu (1,83 × 0,40 × 0,42 m).

Staklo: — *unguentarium* od bledeg plavo-zelenkastog stakla, izrazito velik i masivne izrade. Telo visoko, kalotasto-konično, dno duboko utisnuto. Vrat visok i cilindričan, pri korenu natečen a ispod toga stešnjen, odeljen od tela. Obod usta horizontalno izvučen, rub stakla podvijen. H-205, R-60 mm; inv. 132 (tab. VI).

Ostali nalazi: 3 glinene vaze; *lucerna* (italski tip, prelaz 1. u 2. vek), rimska moneta (Hadrijan). Datiranje: vreme Hadrijana.

Grob 155. Prosta plitka jama sa skeletnim ukopom.

Staklo: — *unguentarium* od kvalitetnog finog stakla, svetlo-plave boje. Izuzetno vitka forma: malo zvonasto telo, dno blago ulubljeno; veoma dugi vrat je dole gušasto nabrekao a stešnjavanjem se oštro deli od tela. Gore se levkasto širi i blago prelazi u široki levkasti obod usta. H-125, R-35 mm; inv. 401 (tab. VI).

Unguentarium identičan prvome, sa neznatnim razlikama: vrat se ne širi levkasto; jasnija profilacija cele vaze. H-132, R-35 mm; inv. 402 (tab. VI).

Ostali nalazi: 2 bronzane fibule; 4 glinene vaze; 9 žel. klinaca.

Datiranje kasni II vek.

Grob 140 sa kremacijom. Četvrtasta jama sa nagorelim zidovima i dvoslivnim krovom od tegula postavljenim nad dno.

Staklo: — boca od bezbojnog — beličastog stakla sa žutom iridacijom, tankih zidova, nežne izrade. Veliko jajasto telo modelirano je naknadnim utiskivanjem: na donjoj polulopti — trбуhu 5 većih kružnih udubljenja, na gornjoj polovini 6 užih. Dno je blago utisnuto, sa nalepljenom prstenastom nogom. Vrat mali, levkasto se širi nagore, bez profilacije usta; ukrašen prstenom od staklene niti. H-148, R-93 mm; inv. 334 (tab. VI).

Ostali nalazi: 3 keramične vaze; *lucerna* (grčki tip, kasni II vek); rimska moneta (II vek, nečitka). Datiranje kasni II vek.

Grob 73 sa kremacijom. Četvrtasta jama etažnog tipa, sa opaljenim zidovima; nad dnom podignut dvoslivni krov od tegula.

Staklo: — bočica od bezbojnog slabog stakla, puno mehurića i pukotina. Telo loptasto, dno jedva naznačeno. Vrat mali, obod usta vodoravno izvučen. H-77, R-57 mm; inv. 106 (tab. VI).

Ostali nalazi: keramična vaza; *lucerna* (grčki tip — prelaz iz II u III vek); 1 žel. klinac.

Datiranje: kraj II početka III veka.

Grob 167. Jednostavna raka sa skeletnim ukopom, pokrivena komadima tegula (malo dete).

Staklo: — bočica — ampula od slabijeg bledo-zelenog stakla, istog kvaliteta i forme kao pret hodna. Jedino je dno znatno veće i dublje utisnuto, a rub stakla oko usta podvijen gore i smotan unutra. H-80, R-57 mm (tab. VII).

Datiranje: rani III vek (tip groba i položaj — leži nad grobom 165 iz druge polovine II veka).

Datiranje: dočni I vek.

Grob 136 sa kremacijom. Četvrtasta plitka jama, pokrivena lepo složenim dvoslivnim krovom od tegula i imbreksa.

Staklo: — *unguentarium* od svetlo-plavog stakla visokog kvaliteta, veoma tankih zidova. Izrazito vitka forma: malo konično telo blago prelazi u veoma dugi vrat; ovaj se levkasto širi i prelazi u uzani horizontalni obod usta. H-109, R-30 mm; inv. 324 (tab. VII).

4 *unguentaria* istog vitkog tipa, od istog stakla. Manja variranja kod širenja vrata ili u visini. Inv. 325, 326 A-C (tab. VII).

Datiranje: 1. polovina III veka (grobna konstrukcija).

Grob 86 sa skeletnim ukopom. Prosta uzana raka, pokrivena dvoslivnim krovom od tegula.

Staklo: — *unguentarium* od bledog, plavičasto-zelenog stakla slabog kvaliteta, nepravilno modeliran. Loptasto telo utiskivanjem grubo sa 4 strane i odozdo (dno) približava se formi kocke. Cilindrični vrat se levkasto širi u uzani i debeli obod. H-85, telo 39 × 39 mm; inv. 152 (tab. VIII).

Ostali nalazi: 2 glinene vaze (*chiara*), pozlaćena srebrna igla, prsten; 9 rimskih moneta (Konstancije I, Konstantin I, Konstantin II).

Datiranje: 2. četvrtina IV veka.

Grob 112 sa skeletnim ukopom. Uzana prosta raka, pokrivena komadima tegula i kamenom pločom. Odrasla žena.

Staklo: — fiola od gustog bezbojnog stakla sa zelenkastim odbleskom, debelih zidova. Cevasto telo na sredini je vretenasto prošireno, dno oblo, obod usta uzan i izvučen van. H-287 mm; inv. 232 (tab. VIII).

Ostali nalazi: 2 zlatne naušnice, srebrna igla, 4 kopče; đerdan od zrna stakla i jantara; 1 vaza (*chiara*); rimska moneta (*Vrbs Roma*).

Datiranje: vreme Konstantina I—2. četvrtina IV veka.

Na kraju da iznesemo i neka zapažanja o ovome staklu. Prvo analogije tipova i mogućnost određivanja proveniencije.

Za ranoavgustovske nalaze da je već osvrt u uvodu (nap. 5, 6). Među ranorimskim staklom iz skupske Istočne nekropole daleko je najčešća forma *unguentaria* (46 primeraka). Pojavljuju se oba osnovna tipa, tubulari (2 komada) i u formi svećnjaka (ostali), ako prihvatimo tu podelu. Brojne varijante drugog tipa, dobro datirane, navode nas na već isticano mišljenje da je skoro nemoguće izgraditi preciznu hronologiju preko razvoja forme.²⁰ Postoji istovremena i uporedna egzistencija više varijanti, sa različitom dužinom života. Grob 137 sa svojih 11 *unguentaria* u 7 različitim varijanata najočitiji je primer ovoga. Ipak, veliki broj *unguentaria* iz našeg nalaza pridižava se već postojećih osnovnih konstatacija.

Forma tubulara je tipičnija za raniji period²¹: grob 122 — rani I vek, grob 137 — Domicijan-Hadrijan. Specifična kasna varijanta toga tipa — duga vretenasta fiola, povrđena je ovde u grobu 112 (2. četvrtina IV v.). Najbliži nalaz potpuno identičnih fiola je spomenuti Dobri Dol kod Skoplja (isto vreme).

Manir stezanja korena vrata, iznad kojeg se formira gušasta nateklina, pripada nešto kasnijem vremenu. I naši primeri se poklapaju s tim vremenom: veoma visoki komad iz groba 81 (Hadrijan), grob 137 (i. 322, Domicijan-Hadrijan) i grob 155 (kraj II—poč. III veka). Primerci iz poslednja dva groba imaju i malo zvonasto telo, visok vrat i levkasto raširen obod usta, na kome je rub stakla sečen po ivici oboda. Ova specifična forma se javlja takođe relativno kasno.²²

Dve krupnije i zdepastije varijante provlače se nepromenjene od vremena Avgusta do Hadrijana najmanje: forma sa krupnim kruškoliko-kupastim telom i cilindričnim vratom — u grobovima 110 (i. 210, 211, 213, 214; Avgust), 148 (Flavijci) i 137 (i. 372; Domicijan-Hadrijan), svi međusobno identični po formi, veličini, kvalitetu i boji stakla. I najkrupnija varijanta — sa poluloptastim telom i visokim jakim vratom ispunjavaju isti okvir: grob 110 (i. 215), 124 (i. 269; Flavijci), i 137 (i. 371). Sva tri primerka su masivno livena od gustog zelenog stakla i pokazuju čak iste nepravilnosti kod modeliranja tela.

Nežna vitka varijanta sa malim koničnim telom koje neprimetno prelazi u veoma dugi vrat, potvrđena već u grobu 110 (i. 212; Avgust), ponavlja se i u 6 potpuno identičnih komada iz groba 136, iz ranog III veka, od istog finog svetlo-plavog stakla. Zakonitost razvoja forme tu je izostala.

Najveći deo III veka nije dao ni jedan *unguentarium*. Tek je grob 86 (iz 2. četvrtine IV veka) dao jedan, sa telom u obliku grubo modelirane kocke. Ovo je ustvari uobičajena forma za to vreme, poznata kod nas od Makedonije na jugu (pominjane nekropole oko Prilepa), preko *Naissus*-a do nekropole srednje-podunavskog Limesa.

Da zaključimo sa par reči i o staklu. Veliki i osrednji zdepasti primerci su od stakla zelenkaste boje. Kvalitet je samo u par slučajeva slabiji i tu se javlja veoma jaka iridacija. Prema većini istraživača to bi bilo staklo iz istočnih radionica. Svi manji primerci, vitkiji i nežnije izrade, duvani su od finog stakla blede-plave ili akvamarin boje. Samo jedan primerak, iz groba 137, ima karakterističnu žučkasto-belu boju, koja bi ukazivala možda na italско poreklo.

Ostale forme staklenih vaza imaju samo po 1—2 pretstavnika. Početcima ranorimske epohe pripadaju dve male čaše: iz grobova 102 (Kaligula) i 14 (sredina I v.). Ova forma se sreće na prostoru cele rimske imperije, rađena u staklu, glini ili metalu. Brojni nalazi pripadaju već ranom I veku.²³ Sudeći po staklu, i naši komadi bi poticali iz istočnih radionica.

Iz sredine I veka potiču i dve ampule (grob 24). Ove specifične bočice za toaletnu namenu potiču uglavnom iz istočnih radionica, a nalazi u Zap. Evropi su navodno import.²⁴

Toliko pominjani grob 137 dao je i 5 nežnih posudica specifičnih formi. To su:

— Aribalos (»Delfin Aryballos«), potvrđen nizom direktnih analogija: u Dura-Europi (s novcem Trajana), više komada u Varšavskom Nar. muzeju (II vek),²⁵ londonskom Muzeju Viktorije i Alberta (I ili II vek),²⁶ Muzeju finih umetnosti u Bostonu (kasni I ili II vek).²⁷ Svi su proizvodi Istočnog Mediterana.

— Amforisk sa rebrastim telom, kalupljen od žutog stakla i sa plavim drškama je sirijski proizvod.²⁸ Identični komadi potiču iz Dokleje (grob 130 s novcem Hadrijana), iz Karnuntuma, Beča, iz Sirije.²⁹

— Alabastroni (ampule) u obliku tropskog ploda (kedrov orah?), kalupljeni od duboko zagasitog smeđeg i žuto-smeđeg stakla, upućuju takođe na Istočni Mediteran. Direktna analogije mi nisu poznate. Inače, kalupljene forme voća i plodova česte su u II veku, a pojavljuju se nešto ranije.³⁰

Iz grobova 168 i 125 potiču pehari, ukrašeni dubokim naborima sa 4 strane tela (*Faltenbecher*). Ova forma se javlja već u kasnom I veku (*Vindonissa*, Dokleja),³¹ ali je u II i III veku najčešći: Muzej Viktorije i Alberta (II vek; iz Palestine),³² Bostonski muzej (II—

III vek; Ist. Mediteran);³³ iz okoline Soluna (II—III vek; istočna rad.); u Varšavskom muzeju (kasni II i III vek; egipatski proizvodi).³⁴ I nalazi u Egiptu pripadaju kasnijem vremenu (od isteka II do sredine IV veka).³⁵ Naši primerici su datirani novcem Domicijana.

Pomenuti grob 168 dao je i 2 mala loptasta vrča — prohusa. Datiran je u vreme Domicijana. Ovaj tip posuda, sa kruškolikim ili loptastim telom, jedan je od najčešćih proizvoda zapadnih radionica.³⁶ I tipološka obeležja upućuju naše primerke u kasni I vek.³⁷

Iz kasnog perioda, isteka II i ranog III veka, potiču i tri boce. Manji primerci, iz grobova 73 i 167 (početak — rani III vek), zdepastih kontura i grube izrade, imaju analogije iz istog vremena: u muzejima u Varšavi (III vek), Kairu (III—IV vek) i d.³⁸

Nežno modelirana boca iz groba 140 je veoma markantna. Naduvano veliko telo sa naglašenim ramenima, blago levkasti vrat sa stegnutim korenom, svrstavaju ga u tip 103 kod C. Isings.³⁹ Veoma tanki zidovi i staklo svetle žućkaste boje su isto tako odlike, koje srećemo na analognim bocama u Dokleji (grobovi br. 111 i 243 A),⁴⁰ u Intercisi, Kelnu.⁴¹ Forma i pre svega boja stakla ih opredeljuje, prema Radnoti-u, kao italiski produkt.

I da zaključimo ovaj prikaz sa par opaski. Nalazi stakla na severno-makedonskom području su malobrojni, u odnosu na ostale nalaze antičkog perioda čak izrazito retki. To posebno važi za rimski ranocarski period.

Skupi se uvrštava u red rimskih naselja istog ili bliskog ranga u našim provincijama, gde ranorimske nekropole obiluju staklom. Ipak, i tu je upadljiva ograničenost kako formi tako i vrste stakla. Nedostaju uobičajene forme iz zapadnih radionica, česte na nalazištima naših zapadnih krajeva (urne, ole — vezane i za italiski način sahranjivanja, zdele-tanjuri, čaše, lončići, crpaljke, vičevi i dr., zatim kategorije bojenog zapadnog stakla). S druge strane, pojavljuju se uglavnom istočnjački oblici — pored upadljive brojnosti unguentaria tu su i aribalos, amforisci, forma ploda, ampule, pehar sa nabranim telom. Za boju i kvalitet stakla — njegovu pripadnost, već smo izneli mišljenje. Ovi elementi ukazuju uglavnom da su to radionice iz Istočnog Mediterana.

Ovakav repertoar stakla iz Skupa, sa nabrojanim obeležjima, tesno se vezuje za isto-vremene nalaze iz istočnih delova naše zemlje (*Butua, Doclea, Domavia, Kosmaj*), a ima veoma malo zajedničkog sa onima iz naših zapadnih krajeva. Uz to, i naše staklo bi se pridružilo već uočenim opaskama o poreklu ili kulturnim obeležjima kod ostalih ranih nalaza iz Skupâ, o njegovim tesnim vezama sa helenskim jugom i preko ovoga sa velikom zajednicom Istočnog Mediterana.

¹ J. Korošec, Zašt. iskopavanje u Demir Kapiji 1948 g., *Zbornik na Arheol. muzej 1* (Skopje 1956) 104; — B. Kitanovski, Dva groba iz st. žel. doba kod Prilepa, *Starinar 11* (Beograd 1960) 211, 212; — I. Mikulčić, *Pelagonija u svetlosti arheol. nalaza — od Egejske seobe do Avgusta* (Beograd 1966) 10.

² I. Mikulčić, *op. cit.*, 32, 33.

³ Egipatski amforisk identičan onima iz Trebeništa, naden u koritu Crnog Drima kod Struge, sada u muzeju Struge, neobjavljeno.

⁴ I. Mikulčić, *op. cit.*, 77.

⁵ U skopskom Arh. muzeju, inv. hel. 602; I. Mikulčić-V. Dautovska, Stobi, *Arheoli pregled 7* (Beograd 1965) 127; — veoma blisk. primerci kod B. Filarske, *Szklá starozytne* (Warszawa 1952) pp. 70, 72, Nr. 26, 29 (T. V, 4; VI, 3); za tehniku pocakljivanja u boji up.

G. Richter, *Metropolitan Museum of Art, The Room of Ancient Glass* (New York 1916) 5.

⁶ I. Mikulčić, *op. cit.*, 86, T. XXIX. d; identične zdele i kod: W. B. Honey, *Glass, Victoria and Albert Museum* (London 1946) Pl. 2. c; — Axel von Saldern, *Ancient Glass in the Museum of Fine Arts* (Boston 1968) Pl. No. 12; — dalje E. Thomas, *Römische Villen in Pannonien* (Budapest 1964) S. 339, Taf. 231, 2, 232. 1 (nalazi iz Polhov Gradeca); — za ovu izvanrednu tehniku up. i B. Filarska, *op. cit.* II (Starozytne ozdoby i elementy dekoraciji w szkła), 89, Nr. 113, T. XXXII, 3—4.

⁷ Za neke od nalaza iz ovog groba up. I. Mikulčić, *op. cit.*, 79.

⁸ Iskopavanja 1970 i 71 g. u okviru jugoslovensko-američkog projekta Stobi, pod rukovodstvom J. Wiseman-a i Dj. Mano-Zisi;

grobovi pred jugozapadnom kapijom grada potvrdili su veoma jasno ovaj talas.

⁹ U toku iskopavanja na nizu objekata u periodu od 1956—63 i s prekidima do 1970 g, staklo se pojavljivalo u ograničenom obimu — fragmenti od ungentaria, kupa, amforiska i čaša, najčešće kupa na nozi. Ovaj materijal je uglavnom propao u zemljotresu 1963, a ostatak, u skopskom Arheol. muzeju, teško je upotrebljiv za studiju. Najnovija akcija, u okviru spomenutog projekta, dala je nešto više stakla, uglavnom u objektu »Severna palata« (pod rukovodstvom potpisanog); i tu se, među staklom IV i V veka, ističu delovi od više desetina čaša (kupa) na nozi.

¹⁰ D. Vučković-Todorović, Rimski dvojni grob iz Dobrog Dola, *Starinar* 7—8 (Beograd 1959) 295.

¹¹ B. Josifovska, Dve poznorimske grobnice iz Dračeva, *Živa Antika* 6 (Skopje 1956) 287; nap. 4 na str. 278 — za grob u dvorištu škole.

¹² V. Bitrakova, Rimski grob od Zajas, *Zbornik na Arh. muzej* 4—5 (Skopje 1966) 95, 96.

¹³ Otkopani 1956 g. na nekropoli »Keralot«, u grobnici I, sa nalazima IV veka. U bitoljskom muzeju, v. k. 3009, 3010; bledo-plavičasto staklo; visina 164 i 170 mm.

¹⁴ Materijal u muzeju Prilepa, neobjavljen; iskopavanja B. Babića, direktora ovog muzeja, kome zahvaljujem za ove podatke.

¹⁵ B. Babić, Pešterica—Oreovac—Prilep, *Arheol. pregled* 7 (Beograd 1965) 130, 131.

¹⁶ Najnoviji prikaz rimskih Skupâ kod A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der röm. Provinz Moesia Superior* (Budapest 1970) 70 ff.

¹⁷ I. Mikulčić, Scupi - Ist. nekropola i j/i bedem grada, *Arheol. pregled* 12 (Beograd 1970).

¹⁸ T. Szentlőleky, *Ancient Lamps* (Budapest 1969) pp. 95—100, Nos. 138—167, i pp. 101—103 sa navedenom literaturom.

¹⁹ J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World* (London 1971) 40.

²⁰ B. Filarska, *op. cit.* I, 184—186, kat. Nr. 197—353; — R. Sunkovsky, Zur Entwicklung der röhrenförmigen Balsamare, *Jahresh. des Oesterr. Archäol. Institutes* 41 (1954) 102 ff.; — C. Isings, *Roman Glass From Dated Finds* (Groningon 1957) 97.

²¹ Za rano datiranje na pr. kod B. Filarske, *op. cit.*, Nr. 197—201 (T. XLII, 3—7; za kasnu formu — fiole, ista, Nr. 294.

²² *Ibid.*, Nr. 261, 263 (T. XLVI, 5, 6), Nr. 303, 307 (T. L, 4, 5).

²³ *Ibid.*, 76; bliska analogija Nr. 32 (T. VII, 1).

²⁴ *Ibid.*, 110; bliske analogije u Nr. 84 (T. XVIII, 1) i Nr. 103 (T. XXII, 6).

²⁵ *Ibid.*, pp. 168, 170, Nr. 171, 172, 175 (T. XXXVIII, 2, 3, 6).

²⁶ W. B. Honey, *op. cit.*, Pl. 8. D.

²⁷ A. von Saldern, *op. cit.*, No. 60. sa bronzanim lančićem na drškama — kao naš amforisk i. 379!

²⁸ B. Filarska, *op. cit.*, 37.

²⁹ A. Cermanović, Jugoist. nekropola Dole, *Zbornik Filozof. fakulteta X*, 1 (Beograd 1968) 65, 74.

³⁰ C. Isings, *op. cit.*, 83, 108; B. Filarska, *op. cit.*, 112.

³¹ A. Cermanović, *op. cit.*, 71.

³² W. B. Honey, *op. cit.*, Pl. 8. C.

³³ A. von Saldern, *op. cit.*, No. 51.

³⁴ B. Filarska, *op. cit.*, 96, Nr. 62, 69 (T. XIII, 2 i XV, 1).

³⁵ D. B. Harden, *Roman Glass from Karanis* (University of Michigan Studies, H. S., vol. XLI, Chicago 1936) 137 ff.

³⁶ B. Filarska, *op. cit.*, 142, 143.

³⁷ *Ibid.*, 143, i Nr. 135 (T. XXIX, 1 — egiptski proizvod).

³⁸ *Ibid.*, 115, Nr. 86, 91 (T. XVIII, 2; XIX, 2) i osobito 126, Nr. 109 (T. XXIV, 4).

³⁹ C. Isings, *op. cit.*, 121.

⁴⁰ A. Cermanović, *op. cit.*, 69 (T. VIII, 7; XIII, 2).

⁴¹ A. Radnóti, Glasgefäße und Glassgegenstände, *Intercisa II* (Budapest 1957) 146, 147.

ANCIENT GLASS FROM THE EAST NECROPOLIS OF SCUPI

Summary

The author attempts to form a coherent picture of the ancient glass objects found in the graves in the East Necropolis of Scupi, and further to establish parallels between these objects and those found in the neighbouring towns, and to make a typological classification. Description of glass is given above. For what follows below cf. illustrative material in the Plates.

The analogy of types and the possibility of determining the provenance. As regards the early Augustan finds, a review of them is given in the introduction. Among the early Roman glassware

from the East Necropolis by far the most common form is *unguentaria* (46 instances). We find both basic types: tubulars (2) and those in the form of a candlestick (the remaining), granted that we adopt this division. Numerous variants of the latter type, reasonably well dated, support the view that it is almost impossible to reconstruct a precise chronology through the development of the form. There exists a simultaneous and a parallel multitude of variants, with different life-time. Grave No 137, with its 11 *unguentaria* in 7 different variants is a most obvious case in point. Still, the big number of *unguentaria* from our place of discovery maintains the already existing basic observations.

The form of tubulars was more typical for the earlier period: Grave No 122 — early first century, Grave No 137 — Domitianus — Hadrianus. The specific later variant of this type — a long, spindle-shaped phial — is evidenced here in Grave No 112 (second quarter of the fourth century). The nearest where completely identical phials have been found is Dobri Dol near Skopje (from the same period).

The manner of protracting the root of the neck above which a goitrous swelling is formed belongs to a somewhat later period. Our examples also belong to that period; a very high object from Grave No 81 (Hadrian), Grave No 137 (Domitian — Hadrian), and Grave No 155 (end of second or beginning of third century). Examples from the last two mentioned graves have a somewhat bell-like body, a high neck, and a funnel-like, widened mouth, where the edge of the glass is cut along the margin of the external boundary. This specific form appears also comparatively late.

Two bigger and stocky variants extend in an unchanged form from the time of Augustus to at least that of Hadrian: the form with a big pear-shaped, conical body and a cylinder-shaped neck — in Graves No 110 (and 210, 211, 213, 214; Augustus), No 148 (Flavians) and No 137 (and 372, Domitian — Hadrian) — all of which are identical in form, size, as well as in the quality and colour of glass. And the biggest variant — with an almost globular body and a high, strong neck — comes within the same framework: Grave No 110 (and 215), 124 (and 269; Flavians), and 137 (and 317). All three examples are cast in massive, thick, green glass and show the same irregularities even in the shaping of the body.

The tender, slim variant, with a small, conical body passing imperceptibly into a rather long neck, is found already in Grave No 110 (and 212; Augustus), and recurs in 6 completely identical examples from Grave 136, from the early third century, all made of fine, light blue glass. The law of the development of the form is not observed here.

The largest part of the third century has not given a single *unguentarium*. It is only Grave No 86 (from the second quarter of the fourth century) that we get one example — with a body in the form of a crudely shaped cube. This is in fact a form usual for this period, known also in Macedonia (the necropolis in the surroundings of Prilep), *Naissus*, and in the necropolis of Limes on the middle part of the Danube.

To conclude with a few words about the glass. The big and the medium-sized stocky examples are made of greenish glass. Only in a few instances the quality of the glass is poorer and here we find a very strong irridiancy. According to most investigators, this will be the glass from eastern workshops. All the smaller examples, more slim and tender in design, are blown in fine glass of light-blue or aquamarine colour. One example only, from Grave 137, has a characteristic yellowish-white colour, which might be suggestive of a possible Italic origin.

The remaining forms of glass vessels are represented by only one or two specimens each. To the beginning of the early Roman period belong two small glasses: from Grave No 102 (Kaligula) and No 14 (middle of the first century). This form comes up throughout the territory of the Roman Empire, either in glass, or in clay, or in metal. Numerous finds come already from the first century. Judging by the glass itself, our specimens may well have their origin in eastern workshops.

From the middle of the first century come also two ampullas (Grave No 24). These little bottles used for toilet purposes come chiefly from eastern workshops, while finds in West Europe are considered to have been imported.

The often mentioned Grave No 137 has preserved also 5 delicate little vessels of specific forms. These are:

— Aribalos («Dolphin Aryballos»), confirmed by a series of direct analogies: in Dura Europe (Traian's coins), several specimens in the National Museum in Warsaw (second century), in Victoria and Albert Museum in London (first and second centuries), in Museum of Fine Arts in Boston (late first or second century). All the articles have been produced in the east Mediterranean regions.

— Amphorisc, with a ribbed body, in yellow glass with blue handles, is a Syrian product. Identical specimens come from Docleia (Grave No 130, with Hadrian's coins), Karnuntum, Vienna, and Syria.

— Alabastrons (ampullas), in the shape of a tropical fruit (coco-nut?), made in dark-brown or yellowish-brown glass, also suggest an east Mediterranean origin. Direct analogies are not known. Otherwise molded forms of fruit are frequent in the second century, but they also turn up a little earlier.

From Graves No 168 and 125 come cups, adorned with folds (*Faltenbecher*). This form is to be found already in the late first century (Vindonisia, Docleis), but in the second and third centuries it is very common indeed: Victoria and Albert Museum (second century, from Palastine), Boston Museum (2nd-3rd century, East Mediterranean), the surroundings of Solun (2nd-3rd century, eastern workshops), Warsaw Museum (late 2nd and 3rd centuries, Egyptian products). Also these found in Egypt come from a later period (from the end of the second until the beginning of the fourth century). Our specimens are dated by the coins of Domitian and Julia Mamaea.

The already mentioned Grave No 168 has preserved also two ball-like jugs — prohus. The date is roughly the time of Domitian. This type of vessel, with a pear-shaped or ball-like body, is one of the most common products of western workshops. Typological features indicate that our specimens belong to the first century.

From the same period, i.e. from the end of the second and the beginning of the third century, come also three bottles. Smaller specimens, from the Graves No 73 and 167 (early third century), bear analogy to specimens from the same period: in the museums in Warsaw (third century) and in Cairo (3rd to 4th century), etc.

The delicately moulded bottle from Grave 140 is indeed outstanding. Its hugely blown body, with emphasized shoulders, and an almost funnel-like neck with a protracted root classify it for type No 103 according to C. Isings. The very thin walls and the glass of light brownish colour are features encountered also in analogous bottles in Docleia (Graves No 111 and 243 A), in Intercisa, and Keln. Their form, and even more the colour of the glass, classify them — according to Radnotti — as Italic products.

To conclude this presentation with a few remarks. The findings of glass in the north Macedonian region are few in number, or even quite scarce in comparison with other finds from the ancient period. This is true particularly of the early period of the Roman Empire.

Scupi ranks as a Roman settlement in our provinces where early Roman necropolises abound in glass. Yet here we find a striking limitation as regards both the form and the kind of glass. Lacking are the usual forms from western workshops which are usual in places to the west (urns, vessels related to the Italic manner of burial, bowls-plates, glasses, little pots, jugs, etc., as well as other categories of glass). On the other hand, we find mostly eastern forms — beside the striking frequency of *unguentaria* we get here aryballos, amphoriscs, fruit-shaped forms, ampullas, and cups. Concerning the colour and the quality of the glass — hence its provenance — an opinion has already been stated. The elements generally indicate that the workshops producing these specimens were in East Mediterranean.

Such a repertoire of glass from Scupi, with all the characteristic features enumerated, is closely related to finds from the same period in eastern parts of this country, like *Butua*, *Doclea*, *Domavia*, and *Kosmaj*, but it has little in common with finds from the western parts. And so our glass comes within that characterized by the already mentioned observations concerning the origin and cultural features of other, earlier finds in Scupi, as well as its close connections with the Hellenistic South and thus with the large community of the East Mediterranean.

A

B

212

210

211

215

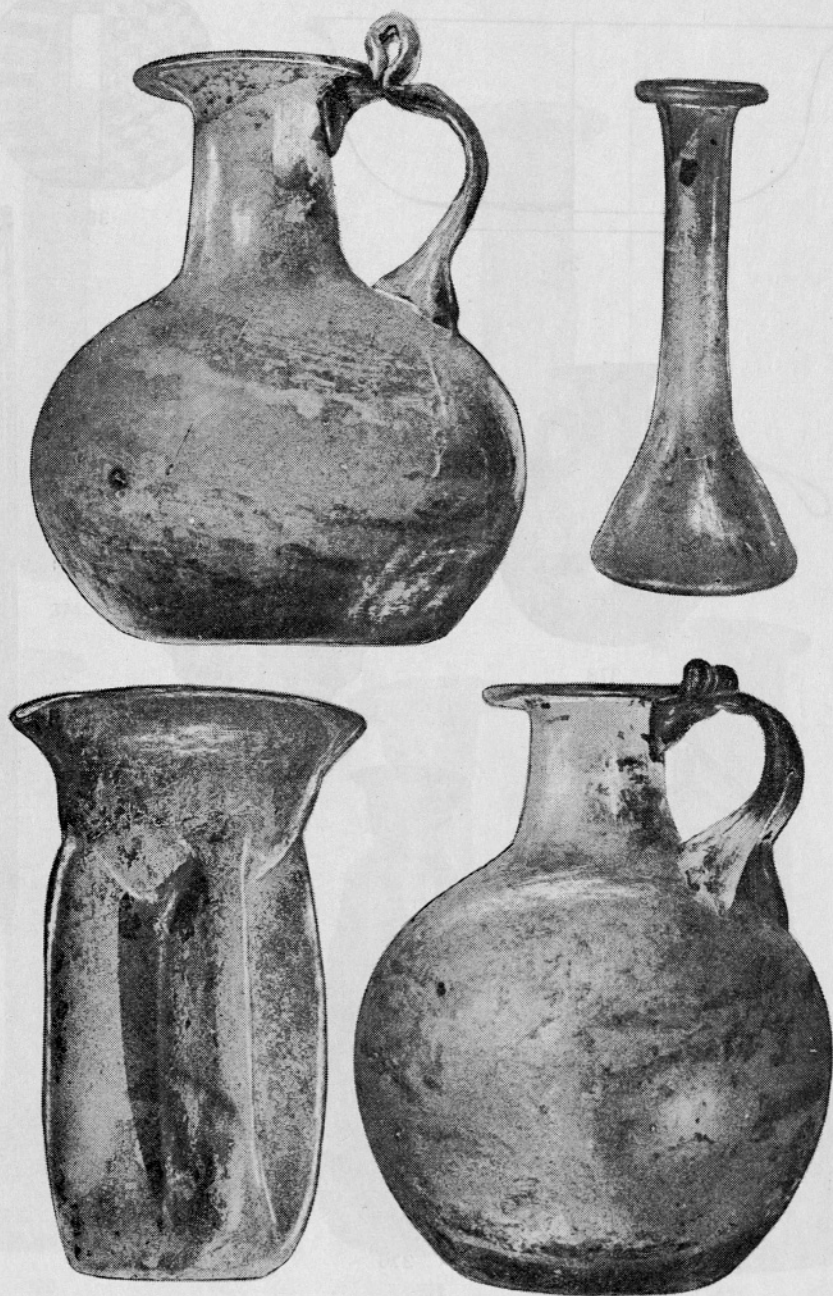
Tab. I — Pl. I

A: *Stobi*, južna nekropola, grob 35. B: *Styberra* (Čepigovo). — Inv. br. 210, 211, 212, 215: *Scupi*, grob 110 (augustejska epoha).

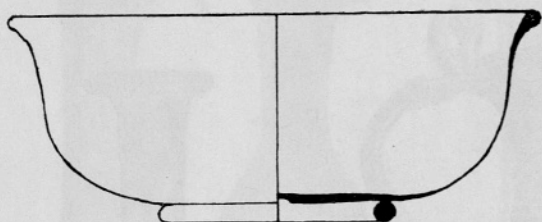

Tab. II — Pl. II

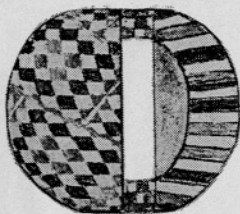
Scupi. Inv. br. 264; grob 122 (početak I st.). Inv. br. 35 i 36: grob 24 (epoha cara Klavdija). Inv. br. 259, 260, 261: grob 121 (Neronova epoha). Inv. br. 355: grob 148 (I st.). Inv. 269 i 270: grob 124 (epoha Flavijevaca).

Tab. III — Pl. III
Scupi: grob 168 (epoha cara Domicijana).

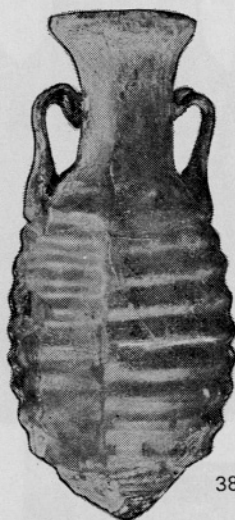
26

385

378

382

387

379

376

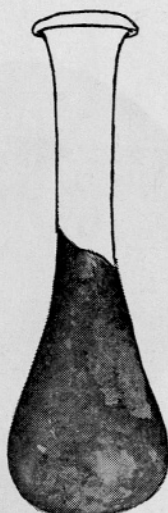
377

Tab. IV — Pl. IV

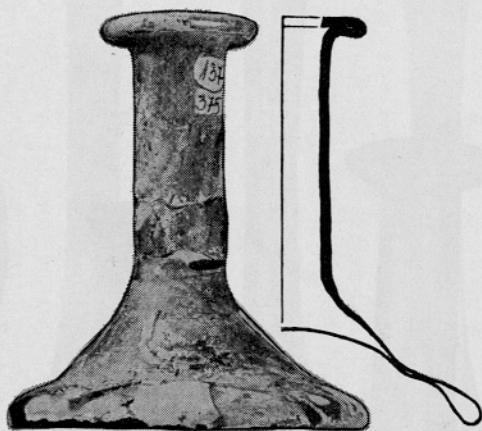
Scupi. Inv. br. 26: grob 14 (I st.). Inv. br. 376, 377, 378, 379, 382, 385, 387: grob 137 (epoha Domijana/Hadrijana).

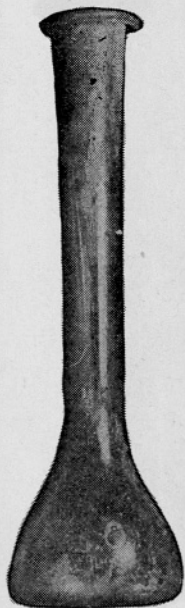
374

373

375

380

322

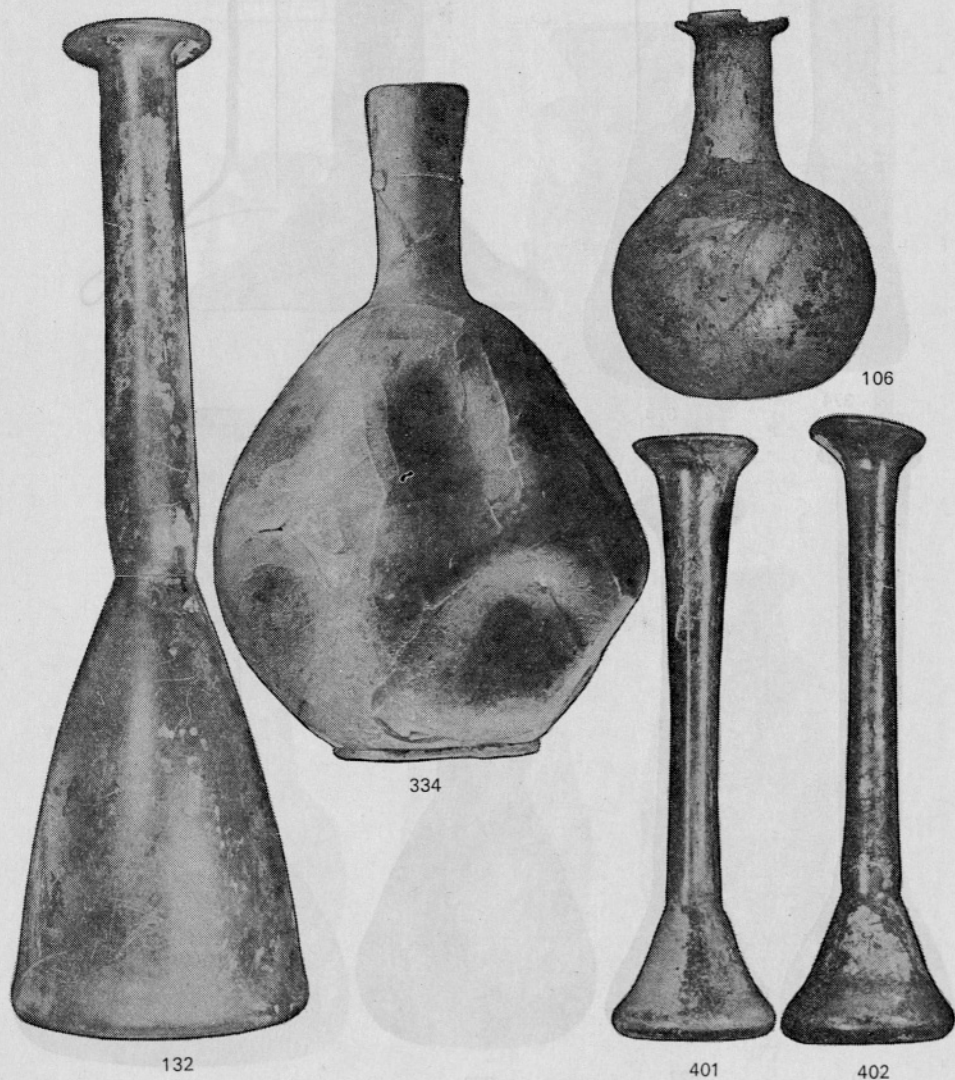
372

371

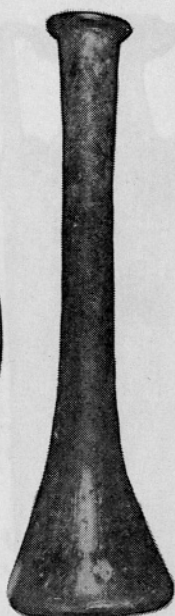
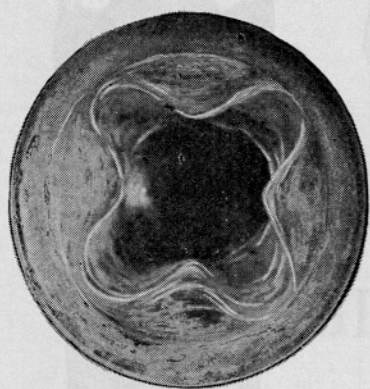
Tab. V — Pl. V

Scupi. Inv. br. 322, 371, 372, 373, 374, 375, 380: grob 137.

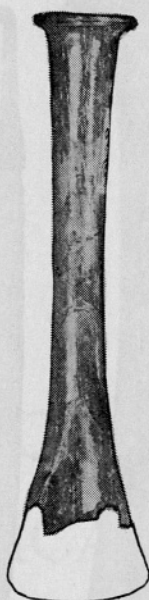

Tab. VI — Pl. VI

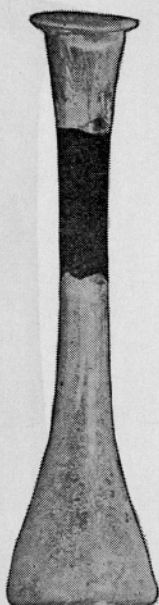
Scupi. Inv. br. 132: grob 81 (epoha cara Hadrijana). Inv. br. 334; grob 140 (kasno II st.). Inv. br. 401, 402: grob 155 (kasno II st.). Inv. br. 106: grob 73 (kraj II/početak III st.).

324

325

326

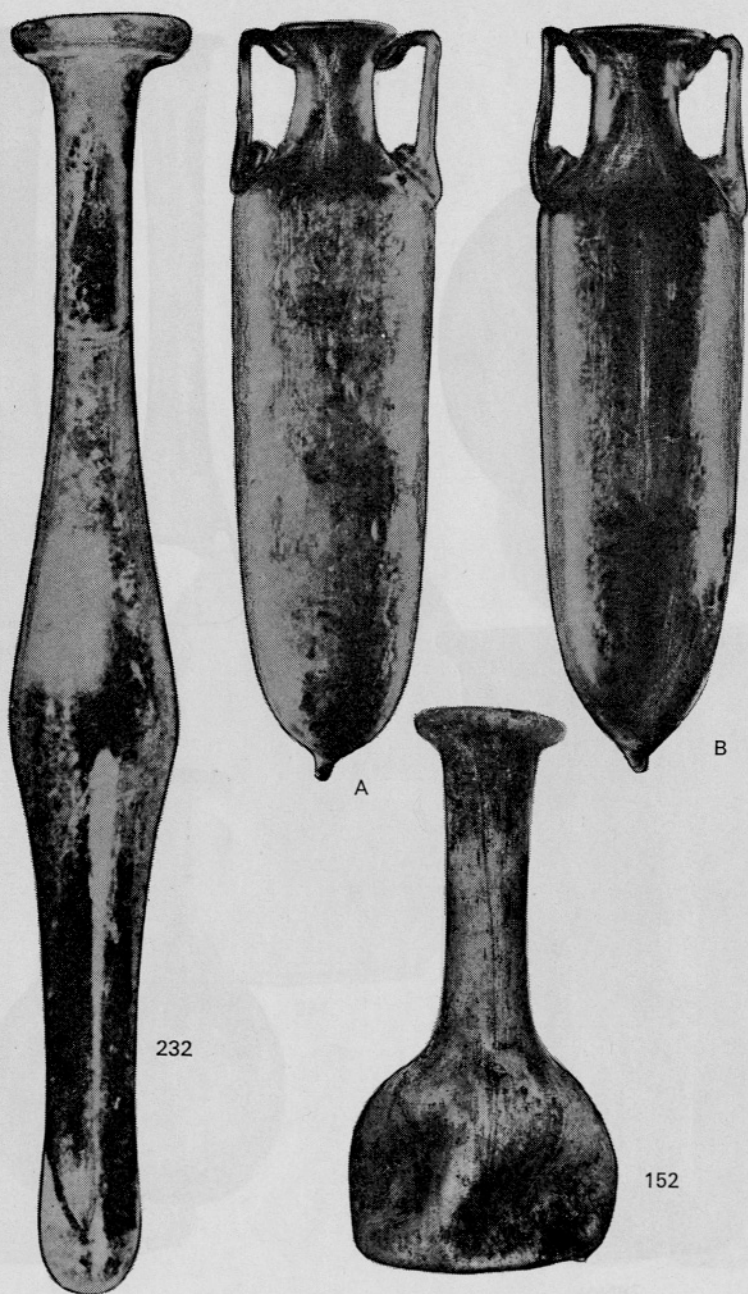
285

167

Tab. VII — Pl. VII

Scupi. Inv. br. 285: grob 125 (s novcem Domicijana). Inv. br. 324, 325, 326: grob 136 (prva polovina III st.). Br. 167: grob 167 (rano III st.).

Tab. VIII — Pl. VIII

Scupi. Inv. br. 152: grob 86 (Konstantin ml.). Inv. 232: grob 112 (car Konstantin Veliki). A i B: nalazište Živojno (prva polovina IV st.).